

УДК 327.55:316.72(497.1)"195/197"
821:061.2(497.1)"195/197"

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.sel.203-226>

СЛОБОДАН СЕЛИНИЋ

Југословенски писци на хладноратовским меридијанима шездесетих и седамдесетих година 20. века

Апстракт: Захваљујући југословенској политици несврстаниности, књижевници из Југославије су током шездесетих и седамдесетих година 20. века били у прилици да путују широм света, кроче у државе са различитим друштвеним уређењем и политиком и укрсте мишљења са страним колегама о стручним, идеолошким и политичким питањима. Основу рада чине утисци југословенских писаца са ових путовања.

Кључне речи: Југославија, књижевници, СССР, Пољска, Мађарска, Чехословачка, Румунија, Западна Европа, несврстани

У једном чланку није могуће описати све видове узајамног прожимања југословенских интелектуалаца, у овом случају књижевника, са страним колегама, интелектуалним круговима и друштвима у деценијама Хладног рата. Ограничићемо се на описивање искустава неких југословенских писаца који су путовали у иностранство као чланови, а често и званични представници Савеза књижевника Југославије, на основу међудржавних споразума о културној сарадњи или споразума југословенског и сродних удружења писаца о размени и сарадњи. Њихова путовања по источноевропским, западноевропским и несврстаним земљама током шездесетих и седамдесетих година 20. века суочила су их са различитим друштвеним приликама и виђењима Југославије у

друштву и интелектуалним круговима тих држава, са неслагањима са страним колегама око политичких ставова или различитих схватања места културе у друштву Југославије и ових земаља.

Спољнополитичка позиција несврстане Југославије омогућавала јој је да угости писце са обе стране гвоздене завесе и из несврстаних земаља, а на исти начин су и југословенски писци прелазили границе држава различитих друштвених система и политичких оријентација. Од почетка шездесетих је либерализација путовања омогућила много лакши прелазак границе.¹ Сарадња је била најинтензивнија са земљама Источног блока, у којима су постојали савези писаца слични југословенском. Са Западом, где таквих организација углавном није било, базирала се на међудржавним културним конвенцијама и личним иницијативама. Са несврстаним светом је књижевна размена осетно заостајала за политичким односима и свестраном економском, културном и научном сарадњом.²

Привилегија да путују широм подељеног света пружила је југословенским писцима могућност да се упознају са свим најзначајнијим културним и историјским местима и споменицима. Како је таква врста сарадње била најинтензивнија са Источном Европом, то ова констатација нарочито важи за те земље. Враћали су се кући богатији за утиске о лепотама градова, уметничком нивоу позоришних представа и богатству галерија, изложби и музеја. Неке од импресија које су о страним државама и народима стицали југословенски писци биле су доступне и осталим грађанима Југославије, пре свега на страницама штампе у текстовима писаца после повратка у земљу. Читаоци *Свијета* су првих дана 1977. детаљно обавештени о боравку писаца БиХ у Бакуу крајем претходне годи-

1 Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948–1965*, (Београд: Службени лист СФРЈ, 1996); Радина Вучетић, „Америка у југословенским путописима. Поглед кроз Гвоздену завесу“, *Годишњак за друштвену историју* 1–3, 2005, 65–83.

2 Olivera Bogetić, Dragan Bogetić, *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti*, (Београд: Export press, 1981); Dragan Bogetić, Ljubodrag Dimić, *Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja 1–6. septembra 1961: prilog istoriji Trećeg sveta*, (Београд: Zavod za udžbenike, 2013); Драгомир Бондић, *Мусао без пасоша: међународна сарадња Београдског универзитета 1945–1960*, (Београд: Институт за савремену историју, 2011); Dragomir Bondžić, „Stipendisti iz Indije i Burme u Jugoslaviji 1951–1955“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, zbornik radova, ur. Slobodan Selinić, (Београд: INIS, 2008), 558–570; Dragomir Bondžić, „Školovanje studenata iz zemalja u razvoju kao deo spoljne politike Jugoslavije 1950–1961“, *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije. Series Historia et Sociologia* 24, 2014, 4, (Koper), 637–648; *Југословенско-алжирски односи 1956–1979*, приредили Миладин Милошевић и Нада Пантелић, (Београд: Архив Југославије, 2014); Љубодраг Димић, Александар Раковић, Миладин Милошевић, *Југославија–Индонезија 1945–1967: истраживања и документа*, (Београд: Архив Југославије, 2014).

не. Владимир Черкез је са њима поделио бројне лепе успомене из „града вјетрова“ и Азербејџана, „земље сунца, памука, жита, нафте и – пјесме“.³

У Пољској су крочили у Варшаву, Краков, Познањ, Гдањск, Катовице, Аушвиц, Закопане, *Oświęcim in Birkenau*, Вроцлав, Железову Вољу (*Żelazowa Wola*, родно место Шопена), велелепни замак Малборг, Олштин (*Olsztyn*) (Мазурска језера), *Ketrzyn* (у коме је био Хитлеров главни штаб током рата). Захваљујући личним познанствима са писцима Варшаве Лојзе Кракар и Изет Сарајлић су у септембру 1962. обишли најзнаменитија места, а највише су им помагале пољске колеге *Ryszard Matuszewski*, *Tadeusz Kubiak*, *Zygmunt Stoberski* и *Seweryn Pollak*. Посетили су позоришта, галерије, културне споменике и били на концерту у Желазовој Воли. Најјаче утиске на југословенске писце су оставили Музеј литературе „Адам Мицкијевич“ (Лојзе Кракар, Пера Стефановић и Ђура Лаћак, октобра и новембра 1976), Галерија пољског сликарства од 14. до 18. века у Кракову (Јасна Мелвингер и Јоже Шмит, децембра 1977), Музеј плаката, који је био јединствен у свету (Хусеин Башић и Фехим Кајевић, крајем октобра и почетком новембра 1978), изложба „Поезија новембарског устанка (1830)“ у Књижевном музеју и Музеј Јана Кохановског у месту *Czarnolas* (Владимир Настић и Јоже Шмит, септембра 1980).⁴

Боравци југословенских писаца у Мађарској су често били одлична прилика за упознавање са културном сценом и историјом, па су у зиму 1978. Вићезослав Хроњец и Иван Бауман три дана у мађарској престоници разгледали музеје, галерије, изложбе ликовних уметника (изложба француског сликарства, изложба чешке графике, радови Кароља Рајха (*Karoly Reich*)) и гледали у опери „Аиду“.⁵ Крајем новембра и почетком децембра 1963. Ранко Маринковић, Фердо Година и Милосав Мирковић су у Мађарској гледали више драмских и оперских представа, посетили Национални музеј и Позоришну академију, али су посебно истицали да су у студију документарног филма „Бела Балаш“ видели серију нових документарних филмова са „високом културом и негом тема, форми и са обновљеним, надахнутим стваралаштвом млађе генерације“.⁶ И пред другим југословенским књижевницима врата су отвара-

3 Архив Југославије (АЈ), 498, Савез књижевника Југославије, ф. 42, Извештај Владимира Черкеза.

4 АЈ, 498, ф. 59, Извештај с пута 1977–1979, Извештај из Пољске, 327; АЈ, 498, ф. 42, Извештај с пута Јасне Мелвингер; Извештај с пута у Пољску, Пера Стефановић; АЈ, 498, ф. 40, Извештај с пута у Пољску; АЈ, 498, ф. 39, 437; АЈ, 498, ф. 33, 1962, 1963, 1964, 1966, 1968, Извештаји делегација, Извештај о боравку делегације Савеза књижевника Југославије у Пољској.

5 АЈ, 498, ф. 59, Извештај с пута 1977–1979, Извештај из Мађарске.

6 АЈ, 498, ф. 27, Југословенска делегација за Мађарску.

ле бројне мађарске институције културе. Њихови књижевни разговори са мађарским колегама су били проткани гледањем савремених драма, концертима барокне музике, посетама изложби посвећеној песнику Ендре Адију (Ady Endre) у књижевном музеју Петефи, Адијевом музеј-дому, знаменитостима града Мишколца, чувеном историјском граду Шарошпатаку (Sarospatak), његовим музејима и реформатском колегију, природњачком музеју Хермана Ота (Herman Otto), кући Јакова Игњатовића у Сентандреји, галерији Маргите Ковач...⁷

Како је изгледала жеља румунских домаћина да југословенске госте опчине лепотама своје земље, видели су Миле Станковић, Бранимир Донат и Мило Краљ када су октобра 1967. прешли око две хиљаде километара путујући по Румунији. Записали су: „Једна непоколебљива ‘Волга’ провела нас је овим путем: Брашов, Пјатра Њамц, Сечава /Молдавија и Буковина/, Галац, Браила, Мамаја, Констанца, Ефорија /Црно море/... Букурешт“. Посећивали су музеје, међу њима и музеј пренетих сеоских кућа и ископине грчко-римског града у Хистрији, православне манастире Агапију, Варатик и Воронет, „где још влада стара ћирилица црквених књига“.⁸ Друге југословенске писце су Румуни у свој „успех и велики напредак“ уверавали показујући им нове хотеле и летовалишта на Црном мору и сељачку радну задругу у Добруци, а своју традицију и богату прошлост су доказивали краљевским дворцима на Синаји, румунском академијом, Центром за дистрибуцију филмова, збиркама слика, археолошким музејима у Букурешту и Констанци, насељем са аутентичним сељачким кућицама из разних делова Румуније, музејом ликовних уметности и етнографије, позориштима у Букурешту, Музејом историје Социјалистичке Републике Румуније, Музејом КП Румуније и Националном уметничком галеријом.⁹

Због спора око македонског језика насталог 1966, Југославија у Бугарску није слала званичне делегације писаца, али су писци који су на друге начине долазили у ту земљу на књижевне догађаје, осим софијских културних установа, позоришта, музеја и галерија, обилазили Пловдив, Боровец, Рилски манастир, Трјавну, родно место Славејкова, Шипку, Трново, Преображенски манастир, Пловдив, хидроцентралу на реци Искер и летовалиште Боровец испод Рила.¹⁰ Писци Чехословачке

7 АЈ, 498, ф. 42, Извештај из Мађарске; Извештај из Мађарске, Бошко Ивков.

8 АЈ, 498, ф. 40, Посета делегације Савеза књижевника Југославије Румунији.

9 АЈ, 498, ф. 40; АЈ, 498, ф. 38, Бугарска, Румунија, Извештај о путу и боравку у Румунији; АЈ, 498, ф. 42, Бр. 18.

10 АЈ, 498, ф. 38, Бугарска, 937/1-66; 446/1-66; АЈ, 498, ф. 27, Делегација за Бугарску.

су Југословене најрадије водили у обилазак Прага, Лидица, Конопишта, Карлштајна, у бањска лечилишта Пјешчани и Терезина.¹¹

Совјетски Савез је пружао југословенским писцима прилику да уживају у лепотама и старинама градова, а неке посете овој земљи су биле више туристичке него стручне. За многе од њих то је био први сусрет са Москвом, Лењинградом, Кремљом, Ригом, Талином, Кијевом... Највише су их импресионирали Новодјевичји манастир, Пушкинов музеј, Ермитаж, Царско село или Пушкиново, московска и лењинградска позоришта, московски циркус, Саласпилс (споменик жртвама концентрационог логора), Музеј Тараса Шевченка и Музеј Леси Украјинке у Кијеву, Музеј домовинског рата Украјине, Музеј украјинске уметности, те место Загорск у околини Москве које је настало око Тројствене лавре Светог Сергеја, архитектонског комплекса грађеног 14–18. века.¹²

Из Источне Немачке југословенски писци су се враћали пуни утисака о културним знаменитостима Берлина, Потсдама, Лајпцига, Халеа, Дрездена, Будишина, Вајмара, Ростока и Ерфурта, па су по повратку писали о Александерплацу, Пергамонмузеуму, телевизијском торњу са кога су посматрали панораму Берлина, Националној галерији, Музеју немачке историје у Берлину, музејској збирци „Зелени свод“ (Grüne Gewölbe) и чувеној палати Цвингер (Zwinger) у Дрездену, Брехтовом театру, споменику и спомен-парку у част победе над Наполеоном код Лајпцига, шведској цркви и музеју у Лицену (Lützen) који су били посвећени Тридесетогодишњем рату и погинулом шведском краљу Густаву Адолфу, затим о концертима Бахове музике, краљевском замку са галеријом у Вартбургу (Wartburg), чувеним дрезденским галеријама и Музеју технике, парку Сансуси (Sanssouci), Нојес Палеу (Neues Palais) и Цецилиенхофу (Cecilienhof) у Потсдаму где је усвојена подела немачке на зоне, изложби Пикасових цртежа у Халеу, Гетеовој и Шилеровој спомен-кући у Вајмару и бројним другим знаменитостима.¹³

Путовања у Источну Европу и сусрети са колегама су за југословенске писце често били прилика да се упознају са новом средином и упоређују ниво њеног књижевног стваралаштва или положаја уметника. Неповољан утисак о материјалном статусу пољских колега који су југословенски драмски аутори Ференц Деак из Новог Сада и Ервин Фриц (Ervin Fritz) из Љубљане понели у јесен 1977. понели из Варшаве, био

11 АЈ, 498, ф. 38, Чехословачка, Извјештај са службеног пута у Чехословачку; АЈ, 498, ф. 59, Бр. 421/VII/1.

12 АЈ, 498, ф. 42, Извештај др Драге Иванишевића; АЈ, 498, ф. 59, Бр. 5, 5. I 79.

13 АЈ, 498, ф. 59, Бр. 311; Извештај с пута 1977–1979, 230, Студијски боравак у ДДР; Извештај о боравку у НДР; АЈ, 498, ф. 42, Извештај с пута у НДР, Заим Топчић.

је још поразнији после сусрета у Кракову: „позоришта су или у рукама великих глумаца или у рукама великих редитеља“.¹⁴ Са друге стране, Југословени су у свакој прилици хвалили културну политику своје владе. Лојзе Кракар из Словеније, Перо Стефановић са Косова и Ђуро Лаћак су у јесен 1976. у Пољској истицали да потичу из вишенационалне земље „у којој се у свакој, па чак и бројно најмањој народности која не прелази 15.000 /Турци/ ствара литература која заслужује пажњу“. Закључили су да је за увид у југословенску књижевност требало имати у виду вишенационалност и „стваралачки замах код свих, чак и код бројно најмањих народности“.¹⁵

Сусрет са чехословачким друштвом је код многих југословенских писаца будио широк спектар утисака. Старе емоције и симпатије у редовима интелигенције и обичних грађана најчешће нису нарушавала ни повремена политичка трвења, па су Југословени често осећали позитивне вибрације према својој држави, али су романописац, критичар и председник Удружења писаца Црне Горе Радослав Ротковић, песник из Сарајева и уредник *Живота* Мак Диздар и романописац из Скопља Симон Дракул, јуна 1965, уз велико интересовање чехословачке публике за југословенске књиге, уочавали и последице које су оставиле године лоших политичких односа – југословенску писану реч су истиснуле литературе других социјалистичких земаља. Ротковић је био разочаран тиме што у тадашњем Прагу није могао да види ниједан спољашњи знак пријатељских односа са Југославијом, али и охрабрен тиме што је пријатељство осетио „у срцима људи“.¹⁶ О дубини до које је понекад досезало узајамно прожимање југословенских писаца и страних средина сведочи то што је Јара Рибникар 1958. у Чехословачкој размењивала мисли „у четири ока“ са лекарима, железничарима, шегртима, шоферима, студентима, писцима, књижевним критичарима, глумцима, сликарима, вајарима и универзитетским професорима. Из жеље да што више сагледа политичке и друштвене прилике у Чехословачкој, а не само књижевне, проистекли су њени суморни закључци о „неверици, повлачењу у себе“ у чешком делу земље, улицама на којима „нема људи“, па „Београд делује према Прагу као велеград, нема шале, слабо се чује смех“. У њеним записима читамо о интелигенцији „коју су готово сасвим одбили од партије“, занатству „које су грубо ликвидирали“ и грађанима који

14 АЈ, 498, ф. 42, Извештај с пута у Пољској, Ференц Деак.

15 АЈ, 498, ф. 42, Извештај с пута у Пољску, Пера Стефановић.

16 АЈ, 498, ф. 38, Чехословачка, Извештај са службеног пута у Чехословачку.

су живели у „нескривеној нервози и нерасположењу“ јер су се плашили да ће изгубити посао.¹⁷

Војислав Кузмановић се 1963. вратио из Прага са мноштвом опсервација о чехословачким писцима. Доста од онога што је чуо од чехословачких колега пријало је ушима југословенских званичника – питање дестаљинизације је постављено „оштро“, уз захтев да се она до следније спроводи. Противљења да се књижевност подели на блокове и тражење „веће могућности контакта са свим прогресивним креативним снагама у свету“ били су у складу са политиком југословенских писаца и државе. У питању постављеном на конгресу – како је могуће да рехабилитацију осуђених спроводе исти људи који су те процесе припремали – Кузмановић није видео само академско питање већ оно које дубоко потреса цело чехословачко друштво. Дружење у Прагу са групом младих писаца, песника и есејиста југословенофила, који су радили на превођењу и популаризацији југословенске литературе и афирмацији југословенских политичких ставова, навело га је да закључи да је Југославија у Прагу имала „добре, скоро фантастичне пријатеље“.¹⁸

Политичке и идеолошке разлике и утицаји тренутног политичког опредељења власти Југославије и земаља Источног блока, ма колико често свесно потискиване зарад добробити сарадње у култури, избијале су повремено на површину књижевне сарадње. Различити ставови о појму цензуре југословенских писаца Ференца Деака и Ервина Фрица и њихових пољских колега чији су гости били крајем 1977, сведочили су о различитим политичким предубеђењима уметника две средине. Иако су долазили из средине у којој је културни живот био обележен и агитпроповском фазом и забраном уметничких дела,¹⁹ југословенски писци су оптуживали друге за цензуру. За њих је стални отворени конкурс Министарства културе Пољске за нова драмска дела представљао вид цензуре новонасталих драма, док је за пољске уметнике „друштвена ве-

17 АЈ, 507/IX, СКЈ, СССР, Комисија за међународне односе и везе, 22/III-221.

18 АЈ, 498, ф. 33, 1962, 1963, 1964, 1966, 1968, Извештаји делегација.

19 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945–1952*, (Beograd: Rad, 1988); Radina Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, (Beograd: Clio, 2016); Goran Miloradović, *Lepota pod nadorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*, (Beograd: ISI, 2012); Goran Miloradović, „Lica u tami: društveni profil filmskih cenzora u Jugoslaviji 1945–1955. godine“, *Godišnjak za društvenu istoriju* 2–3, 2004, 101–122; Radina Vučetić, „Između avangarde i cenzure. Tito i umetnost šezdesetih“, *Tito – viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar, (Beograd: INIS, 2016); Daniel J. Goulding, *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945–2001*, (Zagreb: V. B. Z., 2004); Milan Nikodijević, *Zabranjeni bez zabrane: zona sumraka jugoslovenskog filma*, (Beograd: Jugoslovenska kinoteka, 1995).

рификација“ дела у Југославији била цензура, јер су резоновали овако: „друштво, то је партија, партија то је држава, држава то је цензура!“²⁰

И у Југославији и у Источном блоку су били осетљиви по питању одабира писаца чија ће дела бити преведна у иностранству. Председник југословенског савеза писаца Меша Селимовић је јануара 1966. у Варшави морао да саслуша придике потпредседника пољског савеза Путрамента, преко кога је пољско руководство послало Југославији поруку да је нерадо гледало на то што су у Југославији превођени и „пољски писци-ревизионисти“.²¹ Југословенски аутори су одговарали тиме што су сваки контакт југословенске књижевности и ибеовских емиграната сматрали непожељним. Када је пред добијање Нобелове награде Иву Андрићу изашла у Пољској *Травничка хроника* на пољском, са предговором Алије Ђукановића, бившег ибеовца, оштрију југословенску реакцију је највише спречило сазнање да је Пољска „заиста једина од источноевропских земаља са којом смо ми константно одржавали врло добре везе“, па се хтело избећи нарушавање добрих односа. Андрић се ипак ставио у службу званичне политике, тиме што је одустао од одласка у Пољску, планираног за септембар 1960, и што је пристао да писмом протестује код пољског издавача.²² И чехословачка страна је крајем 1976. остварила свој наум да суочи Вјеру Бенкову Попитову и Радета Обреновића са Златком Клатиком, емигрантом из Југославије, током посете словачком делу земље и излета у Будмарице, али су југословенски писци лојалност својој држави исказали низом погрдних коментара о личности Клатика.²³ Укључивање текста ИБ емигранта Јолета Станишића у избор савремене југословенске литературе објављен у часопису на јерменском језику *Совјетска књижевност*, који је излазио у Јеревану, накратко је крајем седамдесетих помутило књижевне односе две земље, па су Томислав Кетиг и Ташко Георгиевски марта 1979. пренели совјетским домаћинима да је то био акт „који сматрамо недозвољивим у билатералној књижевној сарадњи“.²⁴

Разлике у идеолошком вредновању културе су биле видљиве када су 1963. у Мађарској Ранко Маринковић, Фердо Година и Милосав Мирковић на конференцији драмских писаца слушали реферат чији се теоретски ниво исцрпљивао у „декларативним подржавањима социјалистичке драме као једине која може супериорно да реши и драматуршке

20 АЈ, 498, ф. 42, Извештај с пута у Пољској, Ференц Деак.

21 АЈ, 498, ф. 31, 90/1-66.

22 АЈ, 498, ф. 33, Састанак комисије за везе са иностранством, 25. IV 1960.

23 АЈ, 498, ф. 42, Бр. 19.

24 АЈ, 498, ф. 57, Преписка у вези међународне сарадње са прилозима; Исто, Бр. 156.

и уметничке и идејне и филозофске проблеме савремене драме“. Они су томе супротстављали „естетску и идејну коегзистенцију савременог драмског стваралаштва између прогресивних писаца свих култура, Запада и Истока“. То је Југословене довело у спор са совјетским професором и писцем Крапченком, који је тврдио да једино писци социјалистичких земаља „имају мандат за хуманистичку драматургију“.²⁵ Није било слагања ни око односа према шунду. Младен Ољача и Нандор Гион су у лето 1976. у Мађарској слушали придике својих мађарских колега, председника и секретара савеза писаца Добозија и Гараја, да у Југославији није постојала одлучна борба против шунда због „ширине и отворености југословенског друштва“.²⁶ Разговори које су октобра 1961. у Софији имали секретар Амбасаде Југославије Ђуро Мајкић, писци Дончевић и Минати и професор на специјализацији бугарског језика Матеј Роде са бројним бугарским писцима (Младен Исаев, Димитар Пантелејев, Георги Гошкин, Ангел Тодоров) избацили су на површину доста разлика у схватању улоге писца и књижевности. Гости су осетили утицај „ждановшти-не“ у ставовима Гошкина да се у Бугарској не могу појавити писци који траже нове врсте књижевног израза зато што су писци повезани са народом и „одражавају мишљење народа и нема појава апстрактне умјетности, коју народ не разумије“. Бугари су пребацили Југословенима да се у њиховој земљи несметано ширио западни утицај у књижевности.²⁷

Фазе у развоју социјалистичког друштва у Југославији су увек биле примамљиво поље за дискусију са источноевропским писцима, које је посебно занимао положај уметника у новим околностима. Угостивши Ивана В. Лалића, Душана Ђуришића, Ференца Деака и Назмија Рахманија, румунски писци су децембра 1975. покушавали да схвате друштвене промене у суседној земљи после Устава 1974, па су морали да слушају о „самоуправним интересним заједницама и њиховом функционисању, а посебно о идеји (...) да се оснивају и самоуправне интересне заједнице књиге“, те о новим односима на релацији писац – издавач у духу „начела удруженог рада и друштвеног договарања“.²⁸ Политичко-књижевна дебата је настављена током посете Младена Ољаче, Луана Старова, Ивана Крталића, Милисаве Савића и Михаија Аврамескуа Румунији новембра 1975. Југословени су пропагирани „равноправност у развоју литература народа и народности, као и значај слободе стварања и укидања

25 АЈ, 498, ф. 27, Југословенска делегација за Мађарску.

26 АЈ, 498, ф. 42, Бр. 137.

27 АЈ, 498, ф. 38, Бугарска, Румнија, Забиљешка.

28 АЈ, 498, ф. 42, Извештај о боравку делегације Савеза књижевника Југославије у Румунији.

монопола у оцјени књижевног дјела“, а први човек румунске делегације Фулга је узвратио „тврдо интонираним и дугим говором о политичкој и патриотској основи савременог књижевног стваралаштва у Румунији“. Ољача је запамтио да је румунски писац „жустро истицао нераскидиву везу између културе и политике и тврдио да у Румунији постоји апсолутна хармонија између писаца и политичара“²⁹

Одлазећи у СССР, југословенски писци су били свесни жеље својих домаћина да бар наговесте припадност Југославије социјалистичком свету или њену жељу да буде блиска и захвална СССР-у, ако већ није била у Источном блоку. Крајем 1976. Цирил Злобец је, слушајући песме југословенских аутора из рата и непосредно после рата којима је Радио Москва дочекала југословенску књижевну делегацију, стекао утисак да је порука била: „Дођите браћо Руси, чекамо вас!“³⁰ Када су знатижеља источноевропских домаћина и интересовање за југословенски развитак или потреба да се нагласи југословенска припадност социјалистичком свету упркос раскиду 1948. прерастали у жељу за туторством, спорови су били неминовни. Различито схватање улоге књижевне организације у друштву дошло је до изражаја током посете Москви Ивана Ивањија јуна 1983. Секретар совјетског савеза В. М. Озеров је фаворизовао „користи централизма“. Подучавао је Ивањија да би централизам био добар и за Југославију, тада већ у свим порам друштва опхрвану децентрализацијом. Ивањи је одговорио исцрпно, бранећи југословенску децентрализацију. „Одговорио сам да понекад волим да идем у аквариум. Невероватно је колико облика живота са најфантастичнијим формама и бојама постоји на дну мора. Па такође и у друштву и у историји. Југославија се кроз своју историју развијала ослањајући се на различитостима (...) Југославија ће остати каква јесте, а СССР ће посматрајући акваријуме морати да се навикне на то да живот има мноштво облика“ – записао је Ивањи.³¹

У односима са источноевропским, посебно совјетским писцима, често није било лако наћи меру између избегавања спорних места и постојаног остајања на својим принципима. Спорови су избијали и када политички интереси за сарадњом упркос разликама и дипломатски такт нису стављани у први план. Мирослав Антић, као шеф делегације која је децембра 1977. посетила Москву и Лењинград, а у којој су били и Света Лукић, Предраг Матвејевић, Бранка Јурца, Георгиј Старделов, Неђо Шиповац и Иван Крталић, није успео да обузда своје колеге да се, током

29 АЈ, 498, ф. 42, Младен Ољача, извештај из Румуније.

30 АЈ, 498, ф. 42, Извештај из СССР, вођа делегације Цирил Злобец.

31 АЈ, 498, ф. 59, Бр. 422.

разговора у Лењинграду са писцима из часописа *Нева* на тему „Писац и друштво“, уздрже од инсистирања на свом поимању уметности и културе. „Опет су Југословени непотребно кидисали на социјалистички реализам као да је баш та делегација позвана да реши све историјске проблеме совјетске уметности“, јавио је Антић руководству Савеза књижевника после повратка са пута. Да би се несугласице избегле, предлагао је да треба бити „не само обазрив, него и културан кад се бира делегација за тако деликатне разговоре, треба бити мудар кад се нађе човек у гости-ма, треба имати мере и достојанства“ и упозоравао да „ми појма немамо (са неколико изузетака) шта се догађа за последњих десетак година у совјетској литератури и говоримо углавном уопштено. Сем Лукића нико није дошао припремљен“. Пошто ни совјетски писци нису били много припремљенији, на овим разговорима се „играо неки апстрактни пинг-понг, напамет, где су се ломили принципи“. Разговори су личили на сусрет незнаца уместо на стручну дискусију колега. Осим Лукића и Матвејевића, совјетски писци нису имали појма ко су остали југословенски писци из делегације, а ни Југословени нису познавали своје сговорнике, осим главног уредника *Неве* Попова.³² Југословенски страх од увлачења у лагерске менифестације је понекад био претеран. Свест о томе да су на Дане совјетске литературе на Кубану маја 1976. били позвани само представници лагерских земаља и Југославије, навела је Звонимира Мајдака и Томислава Обрадовића да са југословенским саветником за културу у Амбасади у Москви направе „стратегију“ свог наступа на овом скупу. Ипак, показало се како је танка линија од страха од лагерске једностраности до усхићења совјетским гостопримством. Изостало је све чега су се Југословени плашили: „неприкладне ријечи на које би требало реагирати“, није било „трпања у исти кош“ нити „пренаглашавања улоге совјетских јединица у завршним операцијама које су вођене на нашем тлу“. Обрадовић је известио: „Све речи похвале и захвалности биле би заиста недовољне у поређењу са начином, топлим и људским, на који су нас, у сваком колхозу, совхозу, у комитетима, у домовима културе, дочекивали. И нигде ни помена од подозрења, провоцирања, нељубазности (...) Указивали су нам почасту на сваком кораку, обасипали пажњом, толико да смо понекад бивали и збуњени, али радосно збуњени, срећни због свега што нам се догађа. Испраћај, као и дочек, био је величанствен. Пионери, цвеће, пољупци, речи захвалности...“³³

32 АЈ, 498, ф. 42, Извештај из СССР, Мирослав Антић – вођа делегације.

33 АЈ, 465, Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу, ф. 1468, Дани совјетске литературе; АЈ, 498, ф. 42, Бр. 149.

Не устручавајући се да учествују у књижевним скуповима у источноевропским земљама, југословенски писци су свесно избегавали политички и идеолошки осетљиве теме, али и били спремни да, до одређене мере, инсистирају на разликама. У 1966. години, гостујући на конференцији књижевника Бугарске на којој се расправљало о партијској политици у литератури, Аугустин Стипчевић је био у политички осетљивом положају. Разлике између југословенских погледа на положај уметности у друштву и погледа осталих учесника биле су не увек драстичне, али очигледне. Домаћини су заговарали пуну слободу уметничког стварања али у оквиру социјалистичког реализма, а Стипчевић је деловао јеретички ставом да литература не треба да буде служавка политике и залагањем за прихватање „прогресивних струјања са запада“. То га је изложило реплици совјетског представника, који је одбијао сву литературу са Запада.³⁴

За југословенске писце је увек било значајно да уоче промену политичке атмосфере међу источноевропским колегама и у којој мери су они били спремни на одступања од социјалистичког реализма и стаљинизма. Војислав Кузмановић и Марко Ђоновић су у јесен 1962. покушавали да се снађу у замршеним приликама које су тада владале у књижевном животу Бугарске, где је „култашку“ групу на челу са Георгијем Караславовим на водећим местима у савезу заменила група склона компромису са Младеном Исајевим и Каменом Калчовом. Запажено је и неверовање у враћање Југославије у Источни блок, јер су поједини бугарски писци исказали сумњу у зближење Југославије и земаља лагера, сматрајући да је то само „површински контакт без неких искрених намера и без многућности да се идеолошки ставови и отпори против Југославије ублаже“.³⁵

Доста интензивна сарадња југословенских и совјетских писаца, коју су обе стране настојале да одрже и када политичке прилике нису биле најбоље, није значила да су се узајамно добро познавали. Задовољни што су после другог југословенско-совјетског сукоба 1958. поново ојачали сарадњу са совјетским колегама 1961, југословенски писци који су као званична делегација пошли у Москву те године (Давичо, Каштелан, Тоне Павчек, Хусеин Тахмишчић, Гане Тодоровски), одмах су се разочарали сазнањем да совјетски писци, ван уског круга од педесетак људи који су углавном чинили они око *Литературне газете*, нису ништа знали о југословенским писцима и њиховом стваралаштву. Друго непријатно искуство је било када су схватили да је 90% питања совјет-

34 АЈ, 498, ф. 38, Бугарска, 937/1-66.

35 АЈ, 498, ф. 33, 1962, 1963, 1964, 1966, 1968, Извештаји делегација.

ских писаца упућених њима било везано за политички систем, друштвено управљање и партијски програм. Да су се писци две земље слабо познавали и разговарали различитим језиком, на својој кожи је тада осетио Хусеин Тахмишчић када се суочио са питањем совјетског колеге „да ли сте ви родољубиви песник или космополитски“ и када је одговорио да није родољубиви „јер живим у земљи која има стотину других ствари које су тематски интересантне за песника“, а да себе не може сматрати универзалним и космополитским песником јер је млад. Схватио је да се није разумео са саговорником када је дознао да је појам космополитизма у совјетској перцепцији означавао „негативно схватање поезије“.³⁶

Када би југословенски и совјетски писци успевали да дебату воде у „атмосфери узајамне толеранције“ и „академским језиком“, тада би Југословени користили прилику да на совјетском тлу јавно изнесу своје виђење положаја уметника у друштву, стрпљиво слушајући другачији став домаћина. Крајем септембра 1978. Скоти Ђакомо, Бранко Китановић, Ласло Вегел, Ибрахим Ругова и Слободан Томовић су на округлом столу у Лавову дуго дискутовали са совјетским колегама о „социјалним и етичким проблемима у литератури“. И једни и други су потенцирали свој пут у социјализам као идеалан амбијент за рад уметника и положај књижевности, али избегавајући полемички тон. Дискутовало се о значају личног и колективног морала у књижевности и појмовима попут племенитости, узвишености, храбрости, пријатељства, самоконтроле и понашања књижевних јунака у складу са овим категоријама. Совјети су уверавали Југословене да су човек и брига о њему централна тема њихове књижевности, а Југословени су узвратили ставом да су друштвена и лична слобода појединца предуслови сваког стваралаштва, истичући да је управо југословенски самоуправни социјализам давао неограничене могућности писцима да изразе своја схватања и свој поглед на свет.³⁷

Прелазећи без проблема на обе стране гвоздене завесе, југословенски писци су радо учествовали у књижевним манифестацијама у Западној Европи које су окупљале писце из више земаља. Узећемо за пример гостовање Ивана Ивањија од 25. до 29. маја 1964. у Луксембургу на састанку „Песнички дани у Мондорфу“, на коме су махом били западни писци. Као и одласци у социјалистичке земље, и путовања на Запад су за Југословене имала стручни значај и политички контекст. У стручном, књижевном смислу, овакви скупови су за југословенске писце били прилика да шире своје погледе на књижевност међу западним колегама (могућност да „човек успостави личне, понекад и људски то-

36 АЈ, 498, ф. 33, Бр. 1549.

37 АЈ, 498, ф. 59, Бр. 291.

пле контакте са колегама из других земаља“), па је Иван Ивањи одржао предавање „Поезија и истина“, у које је „уплео искуства из југословенске књижевне праксе и покушао да проблем осветли са марксистичког становишта“. Истовремено, књижевни представници Југославије, обревши се у капиталистичком свету, нису сметали са ума политичке разлике између своје и њихових земаља. Ивањи је оценио да је мотив састанка био осећај провинцијалности неких луксембуршких писаца у малој земљи, који су спретно користили њен добар положај и тежили да своју земљу претворе у место „различитих културних сусрета“. Овај скуп је био значајан и као место сусрета једног југословенског писца и Уније за угаљ и челик, која је финансијски помагала скуп, а која је привукла велику пажњу Ивањија. О њој је писао као о „такозваној европској организацији у оквиру Заједничког европског тржишта, која воли да игра улогу мецене“ и додао: „Високи комесаријат за угаљ и челик (не знам како да преведем то славно име: Haute autorité de la communauté Européenne du charbon et de l'acier, важно је да се зна о коме се ради“. Истанчан политички слух југословенског писца, искусног и у дипломатским вештинама, учачао је покушаје домаћина да „натури неке 'европске' политичке акценте, на дискретан, али приметан начин“. Ивањи није одговорио директно, али је организатору, луксембуршкој песникињи Анизи Луц, рекао да не мисли да је на скупу била заступљена цела Европа, јер су му недостајали писци из Источне Европе.³⁸

Југославији су посебно погодовали они књижевни скупови на Западу на којима су учествовали писци и са Истока и са Запада, јер су се тиме уклапали у југословенску спољнополитичку оријентацију. У том смислу су били веома цењени међународни симпозијуми књижевника у Лахтију у Финској, које је сваке друге године организовало финско друштво књижевника „Еино Леино“ заједно са низом установа и градом Лахтијем. Више југословенских писаца је учествовало на овој манифестацији (Ерих Кош, Вук Крњевић, Томислав Ладан, Војо Чолановић, Витомир Лукић и други), размењујући мисли са колегама из више од 20 земаља Европе, Африке и обе Америке. Могућност размене мишљења писаца социјалистичких, несврстаних и капиталистичких земаља и прилика да у таквом амбијенту изнесу своја запажања била је добродошла за југословенске писце у годинама када је њихова влада водила политику несврстаности. Ерих Кош је после учешћа на скупу 1966. закључио да је владао дух „толеранције, међусобног разумевања, пријатељства и коегзистенције, што би одговарало интенцијама званичне финске спољне политике“. У

38 АЈ, 498, ф. 32, 1964, Преписка у вези остваривања међународне сарадње.

таквој ситуацији Југословене од одласка у Лахти није одвратило ни то што квалитет скупа можда није увек био највиши. Или су очекивања југословенских писаца била сувише висока? Било како било, Воја Чолановић и Витомир Лукић су били разочарани садржајем скупа „Лахти 77“, одржаног од 20. до 24. јуна 1977. под слоганом „Шта писац може да учини“. Од личности са међународним угледом били су само Француз Ежен Гијевик (Eugène Guillevic) и Алжирац Мохамед Диб. Први није уопште говорио, а други се ограничио само на књижевну ситуацију у Магребу. Учесници су углавном били новинари, издавачи, професори и преводници. Југословени су њихове говоре оценили као незанимљиве, једнодимензионалне и испод интелектуалног нивоа. Углавном су то били „монолози које се ниуједној тачки нису укрштали“. Чак и тада ови сусрети су имали драж, јер је био очуван мешовит политичко-идеолошки карактер учесника скупа, па су на њему избиле варнице у виду оштрих речи представника два блока. Данкиња Инге Ериксен је нападала, а писци из Чехословачке, ДР Немачке и СССР-а су се бранили од оптужби да код њих нема слободе стваралаштва.³⁹

Први утисак о југословенској књижевној сарадњи са несврстанима јесте да је она била много испод нивоа политичких односа. Како је југословенска држава растакана а економска криза јачала, путовања југословенских писаца ван земље је одређивао ред летења ЈАТ-а више него стварне књижевне потребе, а то се посебно одражавало на сарадњу са земљама Трећег света, због велике удаљености. Дobar показатељ југословенских књижевних позиција у несврстаном свету био је однос са Конференцијом афро-азијских писаца. На овим скуповима је Југославија могла да сагледа свој књижевни значај у несврстаном свету и схвати да је совјетски уплив на рад ове организације далеко већи. На ове конференције Југославија је слала делегате као посматраче, али без озбиљнијег утицаја на несврстане писце. На такав скуп у Каиру фебруара 1962. Та-насије Младеновић и Јордан Леов, као представници Југославије, успели су да уђу са закашњењем и то илегално. Суочили су се са тиме да је Египћанима југословенско присуство представљало политички проблем, јер су подлегли ставу кинеских представника да ће напустити конференцију ако се појаве југословенски писци. На скуп су зато Младеновић и Леов ушли „на мала врата“, користећи новинарске акредитације које им је набавила југословенска амбасада.⁴⁰ До друге половине седамдесетих, са сазнањем како се одвијао рад Извршног комитета организа-

39 АЈ, 498, ф. 39, Финска, Забелешка; 450/1-66; АЈ, 498, ф. 40, Норвешка; АЈ, 498, ф. 42, Извештај с пута у Лахти-Финска; АЈ, 498, ф. 31, 542/1-66.

40 АЈ, 498, ф. 33, Комисији за културне везе са иностранством.

ције афро-азијских писаца на састанцима у Москви, Ташкенту, Алма Ати, Бејруту, Њу Делхију и Багдаду, југословенским писцима је било лако да закључе да је СССР остварио утицај у овој организацији. Благоје Иванов је на састанку у Багдаду 1976. запазио да се велики совјетски утицај на ову организацију очитовао и у материјалној помоћи, давању стипендија, путовањима, превођењу.⁴¹ Када су захладнели односи Москве и Каира 1976, Предраг Матвејевић је на Интернационалној сесији младих писаца Азије и Африке, одржаној у Ташкенту од 26. септембра до 3. октобра 1976, сведочио високом степену подељености те организације између Москве и Каира. Њени чланови су се колебали између концепта несврстаности и припадности совјетском концепту, па је у таквим условима, захваљујући совјетском деловању, Матвејевић осећао подозрење према себи као југословенском представнику. Његово излагање, које је објављено у билтену са овог скупа, било је „резимирано“ на тај начин да је сведено на неколико „толико уопћених фраза да се не да разабрати о чему сам ја заправо говорио“.⁴²

Иако је била свесна значаја ове организације, Југославија је на конференцију афро-азијских писаца у Ташкенту октобра 1978. послала задарског писца Томислава Маријана Билоснића полуприпремљеног на оно што га очекује на скупу такве врсте. Његово учешће на конференцији су обележили заинтересованост писаца несврстаних земаља за југословенски став, подозрења совјетских домаћина према контактима писаца Азије и Африке са њим и последице југословенске инертности према писцима несврстаних земаља, што је било видљиво из разочараности делегације из Етиопије односом југословенског савеза писаца према узајамној сарадњи.⁴³

Заостајање књижевне сарадње са несврстаним земљама за политичким односима и прва озбиљнија искуства југословенских писаца са друштвима ових земаља могу се видети на примерима односа са појединим земљама. Искористићемо неколико епизода из односа са Алжиром, Индијом и Кубом, као представницима афричког, азијског и јужноамеричког континента.

До почетка осамдесетих година сарадња писаца Југославије са Алжиром није битније унапређена, посебно на плану југословенског представљања у овој афричкој земљи, за разлику од научне размене.⁴⁴

41 АЈ, 498, ф. 42, Благоје Иванов, Извештај из Багдада.

42 АЈ, 498, ф. 42, Извештај Предрага Матвејевића.

43 АЈ, 498, ф. 59, Бр. 328.

44 *Југословенско-алжирски односи 1956–1979*, приредили Миладин Милошевић и Нада Пантелић, (Београд: Архив Југославије, 2014); Драгомир Бонџић, „Студенти

У Алжиру и даље није било објављено ниједно дело југословенске књижевности. Доласци алжирских писаца на књижевне манифестације у Југославији од средине седамдесетих су били једини нови конкретни облик сарадње. За незадовољавајуће присуство југословенске културе у овој земљи највише су били криви сами Југословени. Од конференције несврстаних у Београду 1961, наредних двадесетак година биле су ретке југословенске личности које су дуже време боравиле у тој земљи а да су имале додира са књижевношћу. Драматично заостајање књижевне сарадње Југославије и Алжира за политичким односима најбоље се видело на полицама велике партијске књижаре у граду Алжиру. Била је „добро уређена и још боље вођена“, у њој су постојала дела из готово свих земаља са којима је Алжир имао добре односе, осим Југославије.⁴⁵ У таквим околностима, у јесен 1977. Тамил Сијарић, Мира Алечковић и Атанас Вангелов су посетили Алжир.⁴⁶ Домаћини су овој посети дали шири културни, али и политички и национални значај. Било им је стало до тога да нагласе своју борбу за независност и представе Југословенима напоре на културном уздизању своје земље. Зато су југословенски гости често имали разговоре у представништвима ФЛН, са бившим руководиоцима покрета отпора, писцима, директорима школа, лекарима, апотекарима, директорима домова културе, који су исказивали много симпатија за југословенску борбу и самоуправљање и наглашавали да им је Југославија узор. Југословени су констатовали да су били примљени „више него срдачно и пријатељски“, тако да је посета била „колико културна толико пропагандно-политичка“. Алжирска штампа је објављивала интервјеу са писцима на француском и арапском, а водећи новинари су пратили Југословене на сваком кораку. Из жеље да госте што више упозна са својом земљом, Савез алжирских писаца им је припремио „богат и веома оптерећен“ програм. „Од јутра до мрака су нас негде водили, нешто нам показивали, организовали састанке са писцима, политичарима, људима из културе, са телеизије и штампе, музеја и упознали нас са културним тренутком савременог Алжира“ – записала је после повратка Мира Алечковић. Југословенски писци су одговарали на бројна питања домаћина о ослободилачкој борби, књижевности, култури и тадашњем „тренутку самоуправљања“. Свесни политичке важности своје посете, али и осетљивости политичких тема, морали су да се кон-

---

из Алжира у Југославији 1958–1965“, *Југославија – Алжир*, зборник радова са научне конференције, Алжир, 27. јануар 2013, главни и одговорни уредник Миладин Милошевић, (Београд: Архив Југославије, 2013), 141–162.

45 АЈ, 498, ф. 54, Хусеин Тахмишчић, Сарајево, 25. 9. 1982.

46 АЈ, 498, ф. 57, Алжир.

султују са својом амбасадом како би одговорили на питање о ставу Југославије према фронту Полисарио, које им је често постављано. Да су југословенски писци били уверени да је њихова мисија далеко шира од књижевне сарадње и да су се пред Југославијом појављивали нови и непознати простори, показује запажање Мире Алечковић да „се пред нама открио један нови свет“, па су они и југословенски савез „у културном свету Алжира отшкринули још једно мало прозорче за ширу сарадњу. А можда смо отворили и прозор“. Ове речи су сведочанство и о скромности дотадашњих веза. Жеља афричких домаћина је била да гостима покажу историјско и културно богатство новоослобођене земље и велике напоре на даљем културном уздизању. Осамсто километара, које су у само једном дану прешли по Сахари, јасно је убедило југословенске писце да је домћинима најважније да их упознају са својом земљом. Упознали су „тако рећи душу Сахаре“, разговарали са сељацима, радницима и интелектуалцима који су их обасипали питањима о Југославији. Алжирци су на сваком кораку желели да покажу Југословенима свој културни напредак. У једном месту су им показали величанствени дом културе, у коме је тада гостовао Лењинградски балет. У дому је била библиотека, сала за сусрете младих писаца, за сусрете угледних писца са омладином, дечје позориште, вечерње и дневне школе и „све могуће видове културно-васпитног и образовног деловања“. Посетили су музеје у Алжиру и Ликовну академију, град Типази („то је читав град-музеј на отвореном небу“), римске рушевине Картагине, Клеопатрину гробницу и успут се заустављали по селима у којим је израђивана грнчарија. Југословенски књижевници су културу домаћина спознавали и гледајући алжирске филмове и обиласком филмског предузећа. Први додир са овим поднебљем су оставили велики утисак на Миру Алечковић, па су њени описи пуни детаља, попут оних о једном племену у Сахари у којој живи „један од древних народа Африке за кога се сматра да је пореклом с Атлантиде или по легендама са других планета. То су високи, не много црни људи често плавих очију и русе косе – Кабиљци. Њима су сродни још Бербери у центру Сахаре“. Утисак који је пространство Алжира оставило на југословенске писце видљив је и из опаске да је тадашња Тугуртска вилаја, коју су обишли, била чак седам пута већа од Југославије. Уски књижевни контакти су били у другом плану. Југословенски писци су разговарали и са професорима славистичке и оријенталистичке катедре и присуствовали предавању у Савезу књижевника Алжира о арабизацији која је била у току.⁴⁷ Нови југословенски књижевни изасла-

47 АЈ, 498, ф. 42, Извештај Мире Алечковић из Алжира.

ник у Алжиру Хусеин Тахмишчић, који је у ту земљу допутовао 6. септембра 1982, следећим речима је исказао свест о особеностима алжирског друштва, које југословенски писци нису добро познавали, и упозорење да у односима према несврстаним земљама Савез књижевника Југославије не сме механички да пресликава искуства из односа са другим државама, посебно европским: „Алжир има свој пут развоја, полета и преображаја, своје тешкоће и протусловља, а наша је обавеза да га схватимо, да га подржимо и прихватимо“.⁴⁸

Темеље свестраније књижевне сарадње са Индијом ударио је највише Чедомир Миндеровић. Оставио је дубок траг, а његово име је и после његове смрти примано међу индијским писцима са великим пијететом. Ходајући његовим утабаним стазама Гроздана Олујић је 1967. констатовала да је његово име било улазница за сва књижевна врата Индије и додала: „Чудан утисак да покојни Миндеровић не престаје да помаже на сваком кораку постаје све јачи. Захваљујући Миндеровићу, у сваком југ. писцу Индијци виде пријатеља“. Додала је да је он углед југословенских писаца у Индији подигао „до неслућеног“.⁴⁹

Тамо где је стао Миндеровић, Гроздана Олујић је настављала посетама Индији од 25. децембра 1966. до 24. јануара 1967. и од 18. фебруара до 16. марта 1977. Пред њом су се пружале лепоте и уметничка достигнућа бројних индијских градова: Њу Делхија, Агре, Бенареса, Кајураха, Мадраса, Хајдерабада, Бомбаја, Аурангабада, Џајпура, Чандигара, Варанасија, Калкуте.⁵⁰ Недовољно развијене књижевне везе условиле су да на сусретима са бројним саговорницима у први план стави продубљивање књижевне сарадње и узајамно превођење, настојећи да индијској јавности приближи југословенску књижевност. О томе је причала са др Фарукијем (Faruqi), шефом Урду департмента на Делхијском универзитету, др Крипаланијем из Друштва књижевника (Sahitya Akademi) и његовим сарадницима. Неизоставни део њених боравака у Азији били су сусрети са људима који су већ били стари знанци југословенске књижевности. То су били Амрита Притам, „која је један од најбољих амбасадора наше културе“ и која је странице свог часописа радо уступала југословенским писцима, Сачинанда Ватсјајан, који је превео и објавио бројне југословенске песме на хинди језику, као и *Проклету авлију*, *Аникина времена* и *Везировог слона*, те песник Говиндан, који је раније био југословенски гост и већ објављивао југословенске песме у свом часопису *Са-мекабе*. Гроздана Олујић се сусрела и са професорима и студентима на

48 АЈ, 498, ф. 54, Хусеин Тахмишчић, Сарајево, 25. 9. 1982.

49 АЈ, 498, ф. 39, Извештај о боравку Гроздане Олујић.

50 АЈ, 498, ф. 39, Бр. 69/1-67.

Делхијском универзитету, са писцима, драматичарима и глумцима, уредником значајног часописа *Poetry of India* Нисимом Езекијелом (Nissim Ezekiel) из Бомбаја, који је већ објављивао југословенске песме, уредником часописа *Kadambini* који је у оквиру издавачке куће „Hindustan Times“ објављиван на хинди језику, затим са писцем и уредником издавачке куће „Chetna“ Сурешом Кохлијем (Suresh Kohli). Бројним саговорницима је делила југословенске књиге: *Some Yugoslav Novelists, Few Notes About Yugoslav literature Today*, *Проклета авлија* Андрића, *Big Mac* Ериха Коша, *Antology of Yugoslav Poetry*, публикације ПЕН клуба... Индијски књижевници, научници, студенти и новинари су црпели знања о савременим токовима југословенске литературе из низа предавања које је југословенска песникиња држала. Током 1967. говорила је на једном семинару на конференцији о савременој поезији у Југославији, одржала више предавања о југословенској књижевности и рецитовала југословенске песме писцима, новинарима и научницима на Бенареском универзитету, Колеџу Елфинстон (Elphinstone college) у Бомбају и у Друштву књижевника, да би десет година касније у Њу Делхију предавала о југословенској земљи и књижевности на истој академији и на Колеџу Камала Нехру (Kamala Nehru College), у Бенаресу на Хинди универзитету, а у Бомбају на Бомбајском универзитету и у Савезу књижевника марати језика (Mumbai Marathi Sahitya Sangh). У Мадрасу је, уз предавање о југословенској литератури, одржала и рецитал југословенских песника преведених на енглески језик (Десанка Максимовић, Васко Попа, Душан Матић). На Универзитету Османија у Хајдерабаду је, осим о југословенској литератури, предавала и о самоуправљању студентима новинарства. Присуствујући 1967. „мушаири“ (песнички рецитал) у Делхију, на енглеском је читала „Крваву бајку“ Десанке Максимовић и „Море“ Душана Матића. Жеља индијских писаца и власти да своју земљу што више приближе југословенској јавности била је видљива из великог броја историјских места и културних установа које је Гроздана Олујић имала прилику да види. У Агри је обишла Таџ-Махал, Фатехпур Сикри (Fatehpur Sikri), комплекс утврђења Ред Форт. У Бенаресу је обишла музеје и храмове, Санскрит универзитет и разгледала манускрипте, а у Мадрасу музеје и храмове и видела најлепше хиндуистичке храмове Канчипурам и Махабалипурам у држави Тамил Наду. У Калкути је стигла да обиђе Ботанички врт и храм богиње Кали и присуствује драми „Краљ таме“ Тагора. У Бомбају је постила музеј „Prince of Wales“.⁵¹

51 АЈ, 498, ф. 39, Извештај о боравку Гроздане Олујић; АЈ, 498, ф. 42, Извештај с пута у Индији.

Ни књижевне везе Југославије са земљама Јужне Америке нису биле интензивне, а такво стање су поспешивали велика удаљеност и мали број преводилаца. Узећемо као пример Кубу, још једну несврстану земљу велике политичке важности. Ни посете Нандора Гиона, Мирослава Ђуровића 1979, Милана Комненића 1980. или Душка Роксандића 1982. Куби нису битније поправљале положај југословенске литературе у тој земљи, коју су у Југославији посматрали као „визу“ за јужноамерички континент. Видели су много тога (Хавана, Матанзас, Варадеро, Камагвеј), сретали писце и упознавали историју и економски и културни живот у њима (посетили су музеје, домове културе, фабрику шећера код Камагвеја). Полазећи у Јужну Америку, југословенски писци су били свесни да је кључ који је отварао сва књижевна врата био чувени кубански писац Николас Гиљен (Nicolas Guillen), чије је име имало велики значај у целом јужноамеричком свету.⁵² Зато је Комненић у сусрету са њим ушао опскрбљен детаљним подацима о малом броју превода југословенских дела на шпански језик, посебно у кубанском простору. Та тактика је дала резултат утолико што је Гиљен одмах наложио издавачким кућама „Editorial arte y literatura“, „Union“ и „Casa de las Americas“, која је била једна од највећих издавачких кућа Јужне Америке, да наредних година објаве дела Андрића, Крлеже и Ђопића и омогућио му разговоре у кубанским издавачким кућама и часописима (*Union*, *El caiman barbudo*).⁵³ Где је стао Комненић наставио је Душко Роксандић који се за петнаест јулских дана 1982. уверио у слабашан интензитет сарадње са Кубом, и поред свих наведених покушаја. Користио је сличне методе као Комненић. Његовим покушајима да југословенско књижевно присуство подигне на вишу лествицу на Куби помагало је то што је са собом донео избор Гиљенових песама које је непосредно пред његов пут објавила „Багдала“ и број *Књижевности* са прегледом савремене кубанске књижевности са прозним и песничким текстовима 13 аутора. Уложио је доста труда да у уши својих домаћина уђу лепе речи о југословенској књижевности и о потреби њеног превођења на Куби, али је са собом понео само наду да ће бити објављена збирка југословенских приповедака и то са совјетског превода. Недовољне и слабе литерарне везе које је Југославија имала са Кубом до тада, сврставале су је у многим сегментима иза других социјалистичких земаља.⁵⁴

52 АЈ, 498, ф. 59, Извештај с пута 1977–1979, 327.

53 АЈ, 498, ф. 59, Извештај о боравку на Куби.

54 АЈ, 498, ф. 59, Бр. 599.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије: Фонд 498, Савез књижевника Југославије; 465, Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу; 507/IX, СКЈ, Комисија за међународне односе и везе.

Објављени извори

- *Југословенско-алжирски односи 1956–1979*, приредили Миладин Милошевић и Нада Пантелић. Београд: Архив Југославије, 2014.

Литература

- Bogetić, Olivera, Dragan Bogetić. *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti*. Београд: Export press, 1981.
- Bogetić, Dragan, Ljubodrag Dimić. *Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja 1–6. septembra 1961: prilog istoriji Trećeg sveta*. Београд: Zavod za udžbenike, 2013.
- Бонцић, Драгомир. *Мисао без пасоша: међународна сарадња Београдског универзитета 1945–1960*. Београд: Институт за савремену историју, 2011.
- Bondžić, Dragomir. „Stipendisti iz Indije i Burme u Jugoslaviji 1951–1955“. *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, zbornik radova, ur. Slobodan Selinić, 558–570. Београд: INIS, 2008.
- Бонцић, Драгомир. „Студенти из Алжира у Југославији 1958–1965“. *Југославија – Алжир*, зборник радова са научне конференције, Алжир, 27. јануар 2013, главни и одговорни уредник Миладин Милошевић, 141–162. Београд: Архив Југославије, 2013.
- Bondžić, Dragomir. „Školovanje studenata iz zemalja u razvoju kao deo spoljne politike Jugoslavije 1950–1961“. *Annales. Anali za istrske in mediteranske studije. Series Historia et Sociologia*, 24, 2014, 4, (Koper), 637–648.
- Vučetić, Radina. *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*. Београд: Clio, 2016.
- Vučetić, Radina. „Između avangarde i cenzure. Tito i umetnost šezdesetih“. *Tito – viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar. Београд: INIS, 2016.
- Вучетић, Радина. „Америка у југословенским путописима. Поглед кроз Гвоздену завесу“. *Годишњак за друштвену историју* 1–3, 2005, 65–83.
- Goulding Daniel J. *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945–2001*. Zagreb: V. B. Z., 2004.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945–1952*. Београд: Rad, 1988.
- Димић, Љубодраг, Александар Раковић, Миладин Милошевић. *Југославија–Индонезија 1945–1967: истраживања и документа*. Београд: Архив Југославије, 2014.
- Марковић, Предраг. *Београд између Истока и Запада 1948–1965*. Београд: Службени лист СФРЈ, 1996.

- Miloradović, Goran. *Lepota pod nadorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*. Beograd: ISI, 2012.
- Miloradović, Goran. „Lica u tami: društveni profil filmskih cenzora u Jugoslaviji 1945–1955. godine“. *Godišnjak za društvenu istoriju* 2–3, 2004, 101–122.
- Nikodijević, Milan. *Zabranjeni bez zabrane: zona sumraka jugoslovenskog filma*. Beograd: Jugoslovenska kinoteka, 1995.

Фотографија на почетку рада:

Амрита Притам, индијска књижевница (<https://images.search.yahoo.com/search/images>)

Summary

SLOBODAN SELINIĆ

Yugoslav Writers on Cold War Meridians during the 1960s and 1970s

Abstract: Thanks to the Yugoslav Non-Alignment policy, Yugoslav writers were able to travel all across the world, set foot in countries with different social systems and politics, and debate with foreign colleagues about professional, ideological, and political questions during the 1960s and 1970s. The basis of the work is constructed of Yugoslav writers' impressions from these travels.

Key words: Yugoslavia, writers, USSR, Poland, Hungary, Czechoslovakia, Romania, Western Europe, the non-aligned

Yugoslav writers had the opportunity to attend literary manifestations across the divided world during the 1960s and 1970s, despite the barriers set by the Cold War. This allowed them to get to know all of the most important cultural and historical places and memorials of those countries and to return to their country richer with impressions of beauties of the cities, artistic level of theatre plays, and the wealth of galleries, exhibits, and museums. At the same time, discussions with colleagues from countries with different political regimes and social systems gave them the opportunity to evaluate conditions in their societies and the position of artists, as well as to contrast the Yugoslav understanding of the role of art in society against that of their interlocutors. In relations with eastern European writers, mutual avoidance of ideological controversies prevailed, so that their cooperation could continue undisturbed, whereas literary meetings in smaller countries and with the participation of writers from both sides of the Iron Curtain were more suitable for Yugoslavia in western countries. With Non-Aligned countries, literary exchange lagged behind the political and scientific exchange, and was thus marked with the attempts of Yugoslav writers to establish their literature in the societies of those countries.